

Muhakemât'ın İkinci Makalesi Unsuru'l-Belâgata Dair Notlar (II)*

Mahmut KAPLAN

Prof. Dr. Celal Bayar Üniversitesi emekli Öğretim Üyesi

...Unsuru'l-Belâgat'ta Geçen Belagat Terimleri ve Bazı Terkipler:

Unsuru'l-belagat, Muhakemat'ın ikinci makalesidir. Bediüzzaman, belagatin bazı meseleleri hakkındaki görüşlerini açıklamak üzere kaleme almıştır. Bir Kur'ân tefsiri yazmayı düşündüğünden önce yöntem ve muhteva hakkında bilgi vermeyi ve aynı zamanda asırlar süren ihmal ve bid'alarla tozlanan İslam güneşi üzerindeki sisleri kaldırmayı amaçlamıştır. Tefsiri, *İşaratü'l-İcaz*'ı bir cilt olarak yazmış fakat şartların ve ahval-i alemin sevkiyle *Risale- Nur Külliyyatı*'nı kaleme alarak düşüncesini kuvveden fiile çıkarmıştır. Kur'ân'ın tam bir tefsirini de gelecekte mütehasıs bir heyete havale etmiştir. Kur'ân'ın icazı konusu üzerinde önemle duran Bediüzzaman Mucizat-ı Kur'âniye Risalesi de denilen 25.Sözü bir kitap hacminde kaleme almıştır. Üstadın bu cephesiyle ilgili makaleler kaleme alınmıştır. Bunlardan biri Ali Bakkal tarafından yazılan ve yukarıda atıfta bulunduğumuz makaledir. Bir diğeri ise "Bediüzzaman Said Nursi'de Belagat Kavram- Kavram Okuması ve Kur'âni Boyutları" başlığıyla Aziz Muhammed Adman tarafından kaleme alınıp Cüneyt M. Şimşek tarafından Türkçeye çevrilen makaledir. Bizim çalışmamız sadece Unsuru'l-Belagat'i anlama niyetimizin sonucu olup bununla sınırlıdır. Çalışmamız bu eseri okumak ve anlamak isteyenlere karınca kararınca bir katkıda bulunmak amacıyla

* Bir önceki sayıda aynı başlıkla yayımlanan makalenin devamıdır.

Manâ konusu
üzerinde önemle
durur belagat
âlimleri: Ebu
Hilâl el-Askerî
“anlamın
beden, lafızların
ise kıyafetler
konumunda
olduğunu” söyler.

taşımaktadır. Bu çalışmada, ikinci makalede geçtiği sıraya uyarak tesbit ettiğimiz kavram, terim ve terkipleri açıklamaya çalışacağız.

Nazm-ı meânî: Bu terkip iki kelimedenden meydana gelmiştir: Nazm ve meânî... Nazm: dizim, tertip. Meânî; Mana kelimesinin çokluk biçimi... Mana: “zihnin tasavvur ettiği şeyin lafızla ifadesi.”^[1]

Bu terkinin anlamlarına dair *Muhakemat* neşirlerinde bir birilerine yakın karşılıklar verilmiştir: “Manaların tertipli olarak yerli yerinde dizilişi”, “Anlamaların dizilişi; anlam sistematığı”^[2], “Manaların tertibi, diziliş özellikleri”^[3], manadaki ahenkli diziliş, tertip ve düzen”^[4]

Manâ konusu üzerinde önemle durur belagat âlimleri: Ebu Hilâl el-Askerî “anlamın beden, lafızların ise kıyafetler konumunda olduğunu” söyler.^[5] Abdülkâhir Cürçânî, “yetkin edebiyatçıların fesahat kavramını anlamın değil de lafzın bir sıfatı olarak kullandıklarını ve sözdizimini de “anlamaların dizimi (nazmu’l-meânî) olarak değil de lafızların dizimi (nazmu’l-elfâz)” olarak ifade ettiklerini söyler..” “Anlam dizimi” ifadesi bir kavram olarak yerleşme de edebiyatçıların “anamları zihinde tertip ediyor”, anlamları birbiri üzerine bina ediyor”, “anamları birbirine tâbi kılıyor” gibi kullanımları anlam dizimine işaret etmektedir.”^[6]

Bediüzzaman, Arapların dışında Müslüman olanların Arap belagatinde yazmaya başlayınca fikrin tabii akış, ilerleme yeri olan mana diziminden bakışları lafız/söz dizimine çevirdiklerini söyler. Bir dili sonradan öğrenenler ne kadar yetenekli olurlarsa olsunlar yine de yeni dilin bütün inceliklerine vakıf olamazlar. Dolayısıyla dikkatleri hep kelimelerin lügat manalarına doğru okur. Oysa her dilin asırlar içinde gelişen, zenginleşen bir iç dünyası vardır. Söz konusu Arapça olunca durum daha da bir incelik kazanır. Sarf ve nahiv kuralları ile disipline edilen bu dilin inceliklerine mefhum ve hayal dünyasına nüfuz etmek sanıldığı kadar kolay değildir. Nahvin mantıkla sıkı bir ilişkisi vardır. Mana diziminin mantıkla bağlantısı son derece sağlamdır. İfadede asıl amaç mana olduğundan her kelime ve söz mantık kuralları çerçevesinde birbirine bağlanır. Acem denilen sonradan bu dille eser verenler bu sebeplerle mana diziminden inhiraf ederek lafız dizimine yönelirler. Mana dizimine oranla söz dizimi son derece yetersiz ve cılız kalır. Bu durum belagata da yansınca mana dizimi ihmale uğrar. Oysa fikirlerin tabii ifade yatağı mana dizimidir. Yatağında akan bir belagat ancak çiçek açabilir.^[7] Bediüzzaman, nazm-ı maâninin önemine dikkat çekerek metin içinde

[1] Akdemir, age., İzmir 1999, s.227.

[2] *Muhakemat*, Tenvir Neşriyat (Ten), İstanbul 2007, s.75.

[3] *Muhakemat*, Yeni Asya Yay (YA). İstanbul 2018, s.93.

[4] *Muhakemat*, Söz, dijital (Sö), s.99.

[5] Boyalık, age.,s. 86.

[6] Boyalık, age., ss.198-199.

[7] *Muhakemat*, s.93.

kelimelerin bir anlam teşkil edecek biçiminde diziminin önemini vurgular. Asıl olan manadır. Lafızlar, kelimeler, manaya hizmet etmek için vardır.

Bediüzzaman, fikrin ve hissiyatın tabii mecrasının nazm-ı maânî olduğunu vurgulamıştır. Yani kelimelerin değil, manaların nazmı, manaların tanzimi... Said Nursî, külliyatında klasik mantığın bütün kurallarını uygulamıştır. Her cümlesi bir sonraki cümleye hazırlık, her sözü bir sonrakini ispat sadedindedir. Belagatın da temeli mantıkla, nazm-ı maani/manaların tanzimi, düzenlenmesi denilen hususun sağlamaştırılmasıdır. Mana nazmına ve mantık kurallarına dikkat ve riayet edildiği zaman güzel şiirler ortaya çıkar. İşte Neşati'den bir örnek beyit:

*Bağa sensiz bakamam çeşmime âteş görünür
Gül-i bandanı değil serv-i hıramanı bile*

Bahçeye sensiz bakamam. Sadece kırmızı gülü değil, salınan servisi de gözüme ateş görünür. Şimdi mantıkla bakarsak, “bağa sensiz bakamam” diyor. Ne olur bakarsa? Cevap hazır: Çeşmime âteş görünür”, yani gözüme ateş görünür. Mantık silsilesi devam ediyor. Hangi varlık ateş görünecek? Sadece kırmızı gül değil, servi de... Şimdi “sensizlik”in sonucu nedir? Sen, dediği kişiyi bildiğimiz maddi bir sevgili olarak alırsak, onsuz olan sevginin ateş görünmesi kaçınılmazdır. Çünkü insan sevgili ile beraber olduğu zaman keyif alabilir. Şimdi gülün ateşe benzetilmesini anladık. Peki servinin ateşle ne ilgisi var? Gözünüzün önüne servi ağacını getirin, rengi koyu yeşildir. Uzaktan bakıldığında dumanı andırır. Ama başka bir şey daha var. Eskiler servi ağacına gül aşılarlarmış. Servinin dalları arasında gül sarmaşık olarak yükseliyor ve kırmızı güller yeşil dalları arasında kendisini gösteriyor. Dumanın içinde kıvılcımlar... Böyle olunca servi insanın gözüne ateş görünür.

Şair Edirne Mevlevihanesi şeyhi. Beytin tasavvufî boyutuna bakalım. Sen diye hitap ettiği Allah... Allah fikrinin, Allah inancının olmadığı bir bakışla tabiata bakan ne yapar, ne hisseder? Bediüzzaman'ın tabiriyle tavahuş eder. Mikroptan gezegene kadar her şey ona düşman görünür. Böyle vahşet içinde olan birine bahçenin zevk vermesi mümkün mü?

İşte bütün bu anlamlar; temelinde sağlam bir mantık bulunduğu, mananın nazmına riayet edildiği takdirde bir beyit içine sığdırılabiliyor. Bediüzzaman sanatların kesinlikle hakikatten neşet etmesini, kaynaklanmasını ister. Dakaik-i mahiyet ise kainatın mükemmel nizamına, işleyişine yardımcıdır. Yani varlığın, eşyanın mahiyeti neye yardım ediyor? Kâinattaki mükemmel işleyişinin nizamına. Yani kâinattaki mükemmel nizam, sanat eserinde de görülmelidir.

Aşağıdaki beyitte Nev’î, mana nazmının güzel bir misalini dile getiriyor:

*Devletde huzûr olmaduğın bildi meğer gül
Gülşende iken pisterini hâr u has eyler*

*Said Nursî,
külliyyatında
klasik mantığın
bütün kurallarını
uygulamıştır.
Her cümlesi bir
sonraki cümleye
hazırlık, her sözü
bir sonrakini ispat
sadedindedir.*

Gül, devlette, bahтта, talibte, ya da devlet makamlarında huzur olmadığını bildiğinden, daba doğrusu anladığından yerini gül bahçesinde dikenlik ve çer-çöp yaptı.

Nev’i’den bir başka güzel beyit:

*Yaralar cism-i za’îfümde ağız bir itdiler
Derd-i ışkî ol tabib-i cânâ takrir itdiler*

Yaralar, zayıf cismimde ağız birliği yaparak derdimi o can tabibine söylediler.

Nazm-ı meanî, metinde mananın öncelenmesini ifade eder. Cürcânî’nin, şu sözleri meseleye açıklık getiriyor:

“Sözdiziminde lafız anlama tabidir; kelimeler dilde, zihindeki anlamların sıralanışına bağlı olarak sıralanır.”^[8], “kelimelerin dizimiyle amaçlanan şey, lafızlarının teleaffuzda birbirinin ardısına gelmesi değil, delâlet ve anlamlarının aklın gerektirdiği vecihle birbirine uygun düşüp bir araya gelmesidir”^[9] Ancak bu terkip henüz bir kavram olarak yerleşmemiştir: “Anlam dizimi” ifadesi bir kavram olarak yerleşme de edebiyatçıların “anlamları zihninde tertip ediyor”, “anlamları birbiri üzerine bina ediyor, “anlamları birbirine tabi kılıyor” gibi kullanımları anlam dizimlerine işaret etmektedir.”^[10] Boyalık’ın lafızcı söylem karşısında dikkat çektiği şey, bir sözdeki kelimelerin, anlam cihetinden dizildiği ve edebî değerin de sözdizimsel surette açığa çıkan yapısal anlam ilişkilerinde aranması gerektiğidir.”^[11]

Nazm-ı lafz: Nazm-ı lafz terkihi için Muhakemat neşirlerinde şu karşılıklar verilmiştir: “Kelâm’ın, lâfız esas alınarak düzenlenmesi”^[12], “Lafızların tertibi”^[13], “Sözlerin manaya göre değil de kelimelere göre dizim, mananın lafza feda edilmesi, sırf söz ve kafiye için düzenlenmesi”^[14]

Unsuru’l-belâgat’ta iki kez geçen bu terkip, *nazm-ı meanîyi* açıklamak için söz konusu edilmiştir: “fikrin mecra-yı tabiîsi olan nazm-ı maâniden, zevk-i belâgatı *nazm-ı lafza* çevirmişlerdir”^[15], “cereyan-ı efkâra mecra ve belâgat çiçeklerine çimengâh olmaya çok derece nâkıs ve kısa ve kuru ve kır’av olan nazm-ı lafz...”^[16]

Lafız kelimesi için lugatlerde şu anlam verilmektedir: “Gerek anlamlı olsun (kelime), gerek anlamı başka kelimelerle ortaya çıksın (edat) ağızdan

[8] Boyalık, age., s.142.

[9] Boyalık, age., s. 152.

[10] Boyalık, s.199.

[11] Boyalık,s.199.

[12] *LH.*, s.17.

[13] *Ze.*, s.76.

[14] *YA*, s.93.

[15] *Muhakemat*, s.93.

[16] *Muhakemat*, s.93.

çıkan ve yazılan söz.”^[17] Cürcânî’ye göre lafız, “anlamaların kabıdır ve sözdiziminde yer almak için kaçınılmaz olarak anlamları izlemektedir.”^[18]

Bediüzzaman, nazm-ı lafzı şu ilginç sıfatlarla niteler: nâkıs (eksik, yetersiz), kısa, ve kuru. Yani estetik haz vermekten ve manayı tam olarak ifade etmekten uzak...

Dekâik-i mâhiyât: “Mahiyetlerin incelikleri, nitelikleri”^[19], “Mahiyetlerin (ne-liklerin, kim-liklerin) incelikleri”^[20], “mahiyetlerin ve esasların inceliği, hakikatlerin inceliği.”^[21], “bir şeyin iç yüzüne ait incelikler”^[22]

Bediüzzaman için asıl öncelenmesi gereken husus mana dizimidir. Mana dizimi mantıkla pekiştirilir. Mantık üslûbu ise birbirini izleyen hakikatlere yöneliktir. Hakikatlere giren fikirler mahiyetlerin söz konusu edilen mananın iç yüzüne nüfuz eder. Mahiyetlerin incelikleri kâinatın en mükemmel nizamına hem yardım eder, hem yardım alır. Kâinatın mükemmel nizamı, mana dizimi için de bir örnek olabilir. Kâinat incelendikçe mahiyeti, sırları nasıl ortaya çıkıyor, nasıl her varlık sağlam bir nizam altında işliyorsa mana dizimi de öyle olmalı. Belîğ metin, sözün dizimini değil mananın nazmını esas almalıdır, “Hakaika giren fikirler ise, karşısında olan dekaik-ı mahiyatta nafizdirler. Dekaik-ı mahiyat ise, âlemin nizam-ı ekme-line mümidd ve müstemiddirler.”^[23]

Nahvî: Dilbilgisi ile ilgili. Nahivle ilgili, nahve dair. Sözdizimi, sintaks-la ilgili.^[24] kâideler bağlı olan, çok tertipli, kurallı dil”^[25]

Metne göre, sistemli dilbilgisi kurallarına uygun ve sahip olan Arapça. Cümle yapısı sağlam kurallara dayalı olan lisan.

Bireylerin mizaçları farklı olduğu gibi milletlerin de farklıdır. Her dilin belagat yeteneği bir diğerinden farklıdır. Tarih içinde serpilip geliştiği millet ve medeniyete göre dilin belagat kabiliyeti başkadır. Bu durum Arapça için daha bir belirgindir. Zira Arapça grameri son derece ayrıntılı, kapsamlı ve bir o kadar da kurallara bağlıdır. Dışarıdan bu dili öğrenenlerin bu dilin bütün inceliklerine vakıf olmaları zordur. Edip olup bu dilde sanat icra edenler ister istemez mana diziminden sapıp, sözün ahenginin büyümesine kapılarak belagati yozlaştırabilirler ve öyle de olmuştur. “Milletin emziceleri muhtelif olduğu gibi, lisanlarındaki istidad-ı belâgat dahi mütefavittir. Lâsiyyema Arabî lisanı gibi nahvî bir lisan olsa...”^[26]

[17] İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C 2, İstanbul 2008, s.1863.

[18] Boyalık, age., s.153.

[19] Ze, s.75.

[20] Ten, İstanbul 2007, s.75.

[21] YA. s.93.

[22] Sö, s.99.

[23] *Mubakemat*, s.93.

[24] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2010, s.937.

[25] S.s. 100.

[26] *Mubakemat*, 93.

*Bediüzzaman için
asıl öncelenmesi
gereken husus
mana dizimidir.
Mana dizimi
mantıkla
pekiştirilir.
Mantık üslûbu
ise birbirini
izleyen hakikatlere
yöneliktir.*

İfadede esas alınması gereken anlamdır. Lafız, söz, anlama hizmet etmek için vardır.

Tertib-i maânî: “Manaların dizilişi”^[27], “Manaları dizme, sıraya koyma”^[28], “mânâların tertip, diziliş ve düzeni”^[29] Kısaca anlamın öne çıkarıldığı sözdizimi.

“Yani ne kadar bir mesafe kat’ederse önlerine çok müşâ’şa’ sahralar kendilerini göstermek şânında olan tertib-i maânide olan tagalgulden zihinlerini çevirip, elfaz arkasına koşup, dolaşıyorlar.”^[30]

Örnek cümleden anlaşılacağı üzere terkip, “nazm-ı meânî” anlamında kullanılmıştır. Manaların dizimi, düzenlenmesi, sıralanması... Mana nazımının önünde son derece geniş ve uzun soluklu bir gelişme imkânı varken yabancıların Arap edebiyatına girişleriyle üslup mana nazmından lafız dizimine çevrilmiştir.

Lafızperest, Lafızperestlik: Lafızperestlik: Kelâmın manasından çok, seslerine önem vermek ve meşgul olmak^[31], kelimeye takılıp kalan^[32], lafza fazla önem veren.^[33], kelimenin mânâsından çok, sözlerine önem veren ve kelimenin dış şekliyle çok meşgul olan kimse.^[34]

“Lafızperestlik nasıl bir hastalıktır; öyle de sûretperestlik ve üslûbperestlik ve teşbihperestlik ve hayalperestlik ve kafiyeperestlik şimdi filcümle, ileride ifrat ile tam bir hastalık ve manayı kendine feda edecek derecede bir maraz olacaktır.”^[35]

Aynı paragraf içinde yakın anlamlarla kullanılan lafızperest, lafızperestlik, sûretperestlik, üslûb perestlik ve teşbih perestlik ve kafiyeperestlik mana nazmından lafız dizimine çevrilen bozulmayı ifade etmektedir. Bediüzzaman bu eğilimlerin tamamını hastalık olarak nitelemektedir. Bu hastalığın, özellikle Osmanlı süslü nesrinde ve yeni bir üslup sahibi olmak cehdiyle lugatlerde kıyıda köşede kalmış garip kelimeleri edebiyata taşıyan Servet-i Fünûn edebiyatında pek çok örneği olduğunu söylemekle yetinelim.

İfadede esas alınması gereken anlamdır. Lafız, söz, anlama hizmet etmek için vardır. Bu durum göz önüne alınmayıp şaşaalı, içi boş kelimelerle görüşte parlak cümleler kurmak belâgatın ruhuna aykırıdır. Ortaya çıkan üslûp yapmacıktır ve zevk-i selim bu tür metinleri reddeder. Bu tutum, aslında edebî bir hastalıktır. Edebiyat tarihi böylesi pek çok kitapla doludur. Başlangıçta bir ilgi görse de zamanla unutulur gider, ya da kötü örnek olarak gösterilir, “lafz, manaya hizmet etmek olan kazıye-i tabiiye aksine çevrildiğinden, tabiat-ı belâgattan böyle lafızperest mutasallıfların san’atına

[27] Ze, s.76.

[28] YA, s.94.

[29] Sö.s.100.

[30] *Mubakemat*, s.94.

[31] , LH, s.12.

[32] Ze, s.76.

[33] YA.s.94.

[34] Sö.s.101.

[35] *Mubakemat*, s.94.

kadar, yok, belki tasannularına uzun bir mesafe girmiştir.”^[36], “Evet lafızpe-restlik nasıl bir hastalıktır; fakat bilinmez ki hastalıktır.”^[37]

Buna örnek olarak süslü nesrimizin ünlü örneklerinden iki cümle sunmakla yetiniyoruz: “Ve melikü’ş-şu’arâ-yı pâ-y-taht-ı mülk-i derun ki mütehayyile-i nükte-tırâz-ı sahib-i’câzdur, bu güfte-i mağz u del-pezîri işret-fermâ-yı izzet-fezâyî vesâtet-i nedîm-i bedîhe-gûy-ı zebân ile pişgâh-ısâmî’aya arz u ibrâz kıldı.”^[38], “Bu le’âlî-, mensûreyi keşîde-i rişte-i sûtûr idüp cidde-i ma’mûreyi mahalle-i mestûrede deste deste âvihte-i dükkân-ı sahâyîf ve nümûde-i cevher-talebân-ı çâr-sûy-ı ma’ârif iden güher-fürûş-ı kem-pâye Nergisî-i endek-mâye heyûla-i müdde’ânuñ bu hey’ât-ı mahsûsada sûret-pezîr-i zuhûr olması bâbında...”^[39]

Sûretperestlik: Şekilcilik. Bir şeyin dış görünüşüne ve tertibine önem verip manasına kıymet vermemek.^[40], bir şeyin dış görünüşüne ve tertibine önem verip ruhuna ve mânasına kıymet vermeme, dış görünüşüne önem verme hali,^[41] bir şeyin dış görünüşüne ve tertibine önem verip, ruhuna ve mânâsına kıymet vermemek.^[42]

Surete, şekle, dış görünüşe değer verme, şekli esas kabul etme, şekilcilik.

Sûreti ko bak Muhibbî sûrete

Olma zâhid gibi sen sûretperest^[43]

Bediüzzaman’ın 1911’de söyledikleri hem kendi zamanında hem de daha sonar gelen edebî hareketlerin bazılarında isabetle ortaya çıkmıştır.

Üslûperestlik: Kelâmın mânâ ve maksada uygunluğuna değil de ifade tarzının güzelliğine önem vermek,^[44] sözün mânâ ve maksada uygunluğuna değil de ifade tarzının güzelliğine önem verme.^[45] Üslupçuluk, “Üslûba aşırı derecede özen gösterme, yazıda üslûbu birinci planda tutma.”^[46]

Üslûp farklılığı meydana getirmek amacıyla mananın feda edilmesi belagat açısından makbul değildir. Sözün konuya, makama ve yere uygunluğunu sağlayan manadır.

Teşbihperestlik: Kelâmda lüzumundan fazla teşbihe yer vermek^[47], Sözde lüzumundan fazla teşbihe yer verme.^[48]

[36] YA, s.94.

[37] *Mubakemat*.s.94.

[38] Nergisi, *Meşâkku’l-Uşşâk*, haz. Bahir Selçuk, Erzurum 2009, s.135.

[39] Süleyman Çaldak, *Nergisî ve Nihâlistân’ı*, Malatya 2004, s.276.

[40] LH. Lugaççe, s.19.

[41] YA., s.94.

[42] Sö., s.101.

[43] Ayverdi, agl. C.3, s.2899

[44] LH, s. 23.

[45] Sö.,s.101.

[46] Ayverdi, agl. C.3. s.3315.

[47] LH, s.21.

[48] YA., s.94.

Üslûp farklılığı
meydana getirmek
amacıyla mananın
feda edilmesi
belagat açısından
makbul değildir.
Sözün konuya,
makama ve yere
uygunluğunu
sağlayan manadır.

Üslûp için sözler
süslenmeli,
ama ölçü
kaçırılmamalı.
Kelâmı süsleyecek
kelimeler,
anlatılmak
istenen anlamın
muhtevasına,
tabir caizse,
midesinin istiab
haline uygun
olmalı, zorlama
ve sun'iliğe
düşülmemeli.

Aşağıdaki ifade bu duruma çarpıcı bir örnek olarak görülebilir. İbarenin içine derc edilen teşbihler Nergisi'nin üslûpta teşbihe ne denli yer verdiği- nin delilidir. Bütün anlatılmak istenen güneşin doğması ve sabahın gelme- sidir. Nergisi, sabâ yelini rahat yatağında uyuyanların halini teftiş eden ca- susa benzetiyor. Bütün ibare bu anlam üzerine kurulmuş:

“Vaktâ ki piçide-i dest-mâl-i şeb olan zer-i bî-hisâbi nücûmun ifnâ- kerde-i şikâr-bâz-ı subh olmak zamânı karib olup isrâf-i gencine-i evkât iden mahmûrân-ı âsîme-ser-i harâbât-i gaflet muhasebe-i nükûd-ı eşk-i nedâmet iderler mi diyü pîş-kadem-i zâviye-i dehr olan sûfî-i sâf-nihâd-i sabâ câsûsvâr âheste âheste şikâf-ı revzeneden istişkâf-i hâl-i hücre- nişinân-i râhat u safâ ve nâzikâne tahrik-i çâr-şeb-i hevâ kıldı...”^[49]

“Suretperestlik ve üslûpperestlik ve teşbihperestlik ve hayalperestlik ve kafyeperestlik şimdi filcümle, ileride ifrat ile tam bir hastalık ve manayı kendine feda edecek derecede bir maraz olacaktır.”

Tabiat-ı manâ: Mananın karakteri.^[50] Sözüün süslenmesi mananın muh- tevasına uygun olmalı; ne fazla, ne az olmamalı.

Üslûp için sözler süslenmeli, ama ölçü kaçırılmamalı. Kelâmı süsleyecek kelimeler, anlatılmak istenen anlamın muhtevasına, tabir caizse, midesinin istiab haline uygun olmalı, zorlama ve sun'iliğe düşülmemeli. Söz sanatla- rı, amaçlanan anlamın izni derecesinde olmalı. Kelâm, söz sanatlarına bo- ğulmamalı. Sanatlar adeta tesadüfymiş veya tabiiymiş duygusu uyandıra- cak mükemmellikte olmalı. Okuyan yapmacık bir üslûp çabası duygusuna kapılmamalı: “lafza zînet verilmeli, fakat tabiat-ı mana istemek şartıyla.”^[51], “Fenn-i bediin ve tezyinat-ı lafziyenin şartı ise, tesadüf ve adem-i kasddır. Veyahut tesadüfi gibi tabiat-ı manaya yakın olmaktadır.”^[52]

Manâların tecessümü: Manaların, gözle görülür derece canlanması, adeta cisimleşmesi.

Yazarın üslûptaki başarısı anlattıklarını canlandırması ölçüsünde- dir. Anlatılanlar adeta gözle görülür, elle tutulur derecede canlandırılma- lı. Cansız varlıklara ruh üfleyip öyle konuşturabilmeli müellif. Bunu ba- şardığı takdirde “Kelâm”ı hayat bulur, canlanır: “Kelâmın hayatlanması ve neşv ü neması, manaların tecessümüyle ve cemadata nefh-i ruh etmekle bir mükâleme ve mübahaseyi içlerine atmaktır.”^[53]

Manaların canlandırılmasına güzel bir örnek olarak Fuzûlî'nin şu iki beytine bakalım:

*Berk ü bârân sanma kim gördükçe âh u eşkümi
Bilmezem nemdür meni ağlar mana yanar sehâb*

[49] Süleyman Çaldak, age. s., s.327.

[50] Ze, s.77.

[51] *Mubakemat*, s. 94.

[52] *Mubakemat*, s.117.

[53] *Mubakemat*, s.95.

(Şimşek ve yağmur sanma, benim âhımı ve gözyaşımı gördükçe, benim nem olduğunu bilmiyorum amma, bulut bana yanıp ağlıyor.)”^[54]

“*Yetdi bi-kesliügüm ol gâyete kim çevremde*

Kimse yok çizgine girdâb-ı belâdan gayrı

(Kimsesizliğim o raddeye geldi ki etrafımda bela girdabından başka dönüp dolaşan yok.)”^[55]

Bir örnek de Yunus’tan verelim: *Şu karşıma göğüs geren taş bağırlı dağlar mısın?*

Merhametsizlik, acımasızlık *taş bağırlı dağlar* ifadesiyle tecessüm ettirilerek adeta elle tutulur hale getirilmiştir.

İkinci Selim’in şu ünlü beyti de konuya uygun olabilir:

Biz bülbül-i mubrik-dem-i gülzâr-ı fırâkız

Âteş kesilir geçse sabâ gülşenimizden

Biz o yanık nefesli, ayrılık bahçesinin bülbülleriyiz ki, sabâ, gül bahçemizden geçerken âteş kesilir. Bu beyitte ıstırap tecessüm ettirilerek gözle görülür hale getirilmiş. Aslında sabahleyin güller açılmış, bahçe alev rengine bürünmüştür. Ancak şairin büyücü muhayyilesinde ayrılık acısının alevleri gül bahçesini bu hale getirmiş gibi bir vehim canlanmıştır. Üstadın ifadesiyle şair, bir sinematograf gibi o manayı gözlerimizin önünde canlandırıyor.

Sihir-i beyân: Anlatımın büyü derecesinde etkisi. Sihir-i beyânî, beyanın büyü gibi olan tesiri.^[56] İnsanı büyüleyen güzel söz ve ifade^[57], ifadedeki sihir, ifadenin büyü gibi tesirli olması,^[58] açıklama ve anlatımın sihri, etki ve tesir gücü.^[59]

Kurallarına uygun yazılan belîğ metin insanda sihir etkisi yapar. Bu yüzden şiir için helal sihir denmiştir. Sözüün büyüü demek de mümkündür. Sözüün büyüü beyan, maânî ve bedî ilminin prensipleri ve geniş bir hayal gücüyle sağlanır. Hayâl gücü sayesinde cansız varlıklar canlandırılır, konuşulur. Özellikle şiirin büyüleyici etkisi, insanı zevkinden adeta rüya görüyormuşçasına mest eder.^[60]

“Evet bu sihir-i beyânî bir nevi tenvim eder.”^[61]

Taşlıcalı Yahya’nın şu beyti, Nursi’nin sözlerinin nazımla ifadesidir:

[54] Prof.Dr.Ali Nihat Tarlan’ın *Makalelerinden Seçmeler*, Ankara 1990, s. 101.

[55] Tarlan, age.s. 649.

[56] L.H. s.19.

[57] Ze, s.77.

[58] YA, s.95.

[59] Sö.s.102.

[60] *Mubakemat*, s.95.

[61] *Mubakemat*, s.95

*Kurallarına
uygun yazılan
belîğ metin
insanda sihir
etkisi yapar.
Bu yüzden şiir
için helal sihir
denmiştir.*

Edebî metinlerin
güzelliğini
sağlayan
unsurlardan biri
de hayaldir.

*Edâ-yı hûb ile ebyât-ı mevzun
Belagatla olupdur sibr ü efsun*^[62]

Neşâtî de şiirin bir sihir olduğunu söyler:

*Söz Neşati böyle hoş-tab'ane bi-per'va gerek
Şa'irün icaz ile sibr-i beyanın kim bilir*^[63]

Şeyh Gâlib de şöyle seslenir:

*Bilmem lisân-ı gamze ne fendir dedim dedi
Gâlib zebân-ı sibr-i beyânındurur senin*^[64]

Hayâliyyun mezhebi: “Aslı olmayan ve hayalde tasavvur şeyleri, gerçek olduğunu vehm edenlerin mesleği”^[65], “Romantizm akımı”^[66], “XIX. yüzyılın sonlarında romantikler, romantik şair ve yazarlar hakkında kullanılmıştır.”^[67]

Hakikat: “Bir kelimenin neye delâlet etmek üzere vaz’ olunmuşsa o mânâda kullanılması demektir. “El” kelimesinin bildiğimiz uzuv mânâsında kullanılması gibi”^[68], “bir kelimenin sadece delâlet ettiği mânâda kullanılmasıdır. (İstilah olarak Beyan ilminin konusuna giren hakikat mecazın zıddıdır.)^[69], “Sözün konulduğu gerçek anlamda kullanılması”^[70] Hakikat lafzî delâlet kategorisine girer. Terim olarak gerçek anlamında kullanılan lafzî ifade eder. Lafzın ilk akla gelen anlamı hakikattir. Hakikatin tekili, çoğulu, istikak ve çekimi olabilir. Mecazın olmaz. Hakikat tekit edilebilir. Mecaz edilmez. Bu sebeple tekit, hakikati mecazdan ayırt etmenin belirleyicisidir. Hakikatte kıyas geçerlidir. Hakikat asıl, mecaz onun fer’idir.^[71] Hakikat, kelimenin lugattaki karşılığıdır.

Edebî metinlerin güzelliğini sağlayan unsurlardan biri de hayaldir. Ancak Nursî’ye göre hayale, “hakikati incitmemek” şartıyla yer verilmeli, üslubun parlaklığı sağlanmalıdır. Hayal, hakikatin yardımını her zaman hissetmeli, hakikate benzer ya da yakın olmalı.

Hayali güzel gösteren, hakikate olan benzerliğidir:

*Cevher-i tiğ-ı tegâfûl âb u tâb olmuş sana
Aks-i hûn-ı âşıkân reng-i hicâb olmuş sana* (Koca Râgıp Paşa)

(Tegafûl kılıcının suyu güzellik vermiş; aşıklarının kanının yansıması sana utanma rengi/peçesi olmuş.)

[62] *Yahya Beg Divanı*?

[63] *Neşâtî Divanı*, haz. Mahmut Kaplan, İzmir 1996, s.104.

[64] *Şeyh Gâlib Divanı*, haz. M.Muhsin Kalkışım, Ankara 1994, s.194.

[65] LH, s.7.

[66] YA, s.97.

[67] Ayverdi, *agl*. C.2, s.1238.

[68] Tahir-ül Mevlevî, *age*, İstanbul 1973, s.49.

[69] Akdemir, *age*, s. 91.

[70] Saraç, *age*. 2007, s.103.

[71] İsmail Durmuş, “Mecaz”, DİA, C. 28, 2003, ss.217-220.

Şiiri güzel
gösteren içindeki
gerçeğe benzer
hayal ögesidir.

Şair, anlamazdan gelme, görmezden gelme anlamına gelen tegâfûl kelimesini kılıç, utanma anlamına gelen hicâbı da kan rengi ile ifade ediyor. Böylece bu iki soyut kelime somutlaştırılarak gözle görülür hale geliyor. Sevgilinin görmezden gelişi, aşığın kalbinde kılıç yarası etkisi yapar. Şair âb u tâb kelimelerini maksatlı kullanıyor. Çünkü kılıcı sertleştirmek için çeliğe su verilir. Ab u tab, su ve parlaklık anlamı yanında güzellik anlamına da gelir. Sevgilinin anlamazdan, görmezden gelme kılıcının cevherine su verilmiş. Sevgili bu yüzden güzeldir. Bu güzellik tegafülle birleşince şairin kalbinde iyileşmez, onulmaz bir yara açar. Bu yaradan akan kan sevgilinin yüzündeki utanma kırmızılığının rengi olur. Malum, insan utanınca yüzü kızarır. Aşığı görmezden gelmek biraz utanma vermiş ki sevgilinin yüzü kızarıyor. Hicap, peçe anlamına da gelir. Aşıkların kanı sevgilinin yüzüne peçe olmuştur.

Hayal, aklın sınırlarını zorlayacak derecede abartılı olmamalı.^[72] Nef’î’nin aşağıdaki beyti böyle bir abartının ifadesidir:

*O denlü cüst ü çâpükdür o cism-i kûh peykerle
Ki cevân etse duymaz çeşm-i mûr-ı nâ-tüvân üzre^[73]*

(O kadar çevik ve hızlıdır ki o dağ gibi cismiyle, güçsüz karıncanın gözü üstünde koştursa hissetmez!)

Şiiri güzel gösteren içindeki gerçeğe benzer hayal ögesidir: “Bu şiiri sana güzel gösteren, içindeki hayalin hakikate bir derece müşâbehetidir.”^[74], “Herbir hayalde bu çiznök gibi bir dane-i hakikat bulunmak şarttır...”^[75]

Üslûp: Tarz-ı beyan demektir. Düşüncesini, duygusunu, kuruntusunu yâni tefekkürünü, tahassüsünü, tahayyülünü anlatmak için herkesin şahsî bir ifade tarzı vardır. İşte bu tarza “üslûb” denilir. Buna “Edâ” tâbir olunduğu da vardır.

Gerek sözde, gerek yazıda üslûbun çok ehemmiyeti vardır...

*Hüsn-i tâbir verir mâniye hüsn-i diğer
Şevket-i hüsnê çok imdâdı olur üslûbun (Nâbî)^[76]*

“Sanatçının görüş, duyuş anlayış ve anlatıştaki özelliği veya bir türün, bir çağın kendine özgü anlatış biçimi, biçem, tarz, stil.”^[77]

Unsuru’l-belâgat’taki tanımda üslup, “Kelâmın elsine-i fahiresi veyahut cemali ve sureti, üslûb ile dir. Yani kalıb-ı kelâm ile dir.” şeklinde tarif edilerek “kelâmın kalıbı” olarak nitelenmiştir. Mananın ifadesi kelâmın kalıbı olan cümle ile olur. Cümleler kelimelerden oluşur. Hepsinin amacı döküldükleri kalıpla konuya uygun bir kalıp oluşturmaktır. Aşağıdaki paragrafta üslûbun şairane bir tarif ve tasnifi yapılmıştır:

[72] Muhakemat, s.94.

[73] *Nef’î Divanı*, haz. Metin Akkuş, Ankara 1993, s.61

[74] *Mubakemat*, s. 95.

[75] *Mubakemat*, s.95.

[76] Tahir-ül-Mevlevî, agl., s.177.

[77] *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara 2011, s. 2451.

Üslûb meratibi pek mütefavittir. Bazan o kadar latif ve rakiktir ki, nesim-i sheherden daha âheste eser. Bazan o kadar gizli oluyor ki, bu zamanın harbinin diplomatlarının desais-i harbiyelerinden daha mesturdur. Bir diplomatın kuvve-i şâmmesi lâzımdır, tâ istişamam edebilsin.”^[78], “Demek müteşahhus olanı, kelâmın suret-i mahsusası içine alıyor. Ve tasallüb etmeyi fehvanın eline verir. Ve tahassül etmeyi işaret ve keyfiyet-i kelâma yükler. Ve takattur etmeyi kelâmın müstetbeatına havale eder. Ve tebahhur etmeyi üslûbun ihtizazatına ve kelâm ile refakat eden mütekellimin etvariyla rabteder.”^[79]

Yukarıda tarifi verilen üslubun oluşma şartları şöyle sıralanır: a. dikkat-i nazar: inceden inceye düşünme ve bakma, bakış inceliği; b. tevaggul: çok meşgul olma, derinleşme; c. mübâşeret: temas etme, doğrudan ilgilenme, meşgul olma; d. sanatın telakkuhuyla hayalde tevellüd eden temâyülâtın hususiyatından meydana gelen, şekillenen suretlerden, görüntülerden oluşan temsili istiare. Bu şartlar bir araya gelerek üslubu meydana getirirler.^[80] Üstat, “Üslûbdan muradım kelâmın kalıbıdır ve suretidir... Ve belâgatça faidesi, kıssatın tefarikını ve perişan olan parçalarını iltiham ve bitişirtmektedir.”^[81] şeklindeki tarifini ısrarla vurgular. Üslûbu geleneğe uyarak üçe ayırır: **Üslûb-u mücerred**: Seyyid Şerif’in ve Nasıruddin-i Tüs’ün sade olan ma’rez-i kelâmları gibi... **Üslûb-u müzeyyen**: Abdülkahir’in “*Delail-ül İcaz*” ve “*Esrâr-ül Belâga*”sındaki müşa’şa’ ve parlak kelâmı gibi... **Üslûb-u âli**: Sekkaki ve Zemahşerî ve İbn Sina’nın bazı muhteşem kelâmları gibi... Veyahut şu kitabın mealindeki arabıyyü’l ibare, lasıyyema *Makale-i Sâlis’e*deki müşevveş fakat muhkem parçaları gibi...

Bu üç üslupla hangi konuların işlendiğine şu açıklamalar getirilir: İlahiyat ve usûl konularında üslûb-u âli; hitabet ve ikna etme konularında üslûb-u müzeyyen; bu üslupta gösteriş ve yapmacık sanat gösterisi ve “avamperestane nümayiş”ten kaçınmak şartıyla; muamelat ve muhaverat ve âlet ilimleri ile ilgili konularda; vefa ve ihtisar ve selâmet ve selaset ve tabiiği tekeffül eden ve sadeliği ile cemal-i zâtiyeyi gösteren üslûb-u mücerred kullanılmalıdır.”^[82]

İstiare: Beyan tabirlerindedir. İstiare, teşbihten daha güçlüdür.^[83] Belâgat âlimleri şöyle tarif ederler: “bir kelime veya terkinin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisiyle ve bir karineye dayalı olarak gerçek anlamı ışığında kullanılması.”^[84] Teşbihin iki temel ögesi olan benzeyen (müşebbeh) ve benzetilenden (müşebbehün-bih) sadece biriyle yapılan istiarelerdir. İstiare alakası benzerlik olan lugavî mecazdır. Bir

[78] *Mubakemat*, s.98.

[79] *Mubakemat*, s. 104.

[80] *Mubakemat*, s.97.

[81] *Mubakemat*, s.98

[82] *Mubakemat*, s.115.

[83] Tahir-ül Mevlevî, age., s.71.

[84] İsmail Durmuş-İskender Pala, “İstiare”, DİA. 2001, C 23, s. 315.

başka deyişle istiare bir unsurun zihnimizde uyandırdığı bir başka unsur ile olan benzerliğinin tespit edilip verilmesidir. Kişinin iç dünyasının zenginliğini, hayalinin genişliğini ve derinliğini gösterir. Aralarında anlam ilişkisi bulunan iki kelime veya cümlenin birini diğeri yerine kullanma sanatıdır. İstiare bir tek kelimedenden ibaret olabileceği gibi cümle ve terkip biçiminde de olabilir.

İstiare türleri: Açık istiare (istiare-i musarraha): Kapalı (İstiare-i mekniye) istiare, Mürekkeb (temsili) istiare gibi.^[85] İstiaresinin güzelliği teşbihin hissettirilmemesi ölçüsünde artar. En güzel örnekleri Kur’ân-ı Kerim’de bulunmaktadır. İstiare, akılla duygular arasında bağlantı kurarak fikir ve hayalleri kuvvetlendirip anlatımı daha etkili hale getirir. Bu sebeple düz anlatıma tercih edilir. Bir yandan da okuyucunun tasavvur ve tahayyül dünyasını zenginleştirmeye hizmet eder. Anlama parlaklık kazandırır. Soyut varlıkları somutlarla değiştirerek etkili bir anlatım sağlar.^[86] Unsuru’l-belâgatta sadece bu sonuncusu geçtiği için aşağıda ayrıntılı olarak verilmiştir.

İstiare-i temsiliye: Birden fazla kelime ile yapılan istiaresidir. “Atasözünü haline gelen istiareler.”^[87], “Benzetmenin temel öğelerinden yalnız biriyle, çok sayıda benzerlikleri sıralayarak yapılan istiaresidir. ...benzetilen (müşebbeh) ve benzetmelikten (müşebbehünbih) yalnız biri söylenir.”^[88], “Müsteârın tek bir lafızdan ibaret olmayıp terkip halinde bulunduğu istiareye “mürekkeb istiâre” denir ki belagat âlimleri bu istiareye, “istiare-i temsiliyye” adını vermişlerdir.”^[89] “(alegorik metafor) İstiaresinin benzeyen veya benzetilen unsurlarından birisinin nitelikleri itibarıyla art arda söylemin (şiiir/ibare) içinde karşılaştırma temelinde söylenmesi ve simgeleştirilmesidir. Söz konusu söylemde ilk planda bir somut anlam vardır, ancak zihin bu ilk anlamın arka planındaki derin ve soyut anlamı bulmak durumundadır.”^[90], “birden fazla kelime ile ifade edilen bir durumu onun benzeri veya bazı yönlerden onu andıran bir surete benzetme ve bunlardan ilkinin yerine ikincisini kullanma ile meydana gelir. Diğer bir ifade ile benzetmede unsurlar birer cümledir. Bir adamın kararsızlığını ifade etmek için “Bir ileri bir geri gidiyor.” cümlesi bu türdendir. Temsilî istiareler yaygınlık kazanırsa mesel adını alır. “Ayağını yorganına göre uzat.” cümlesi artık ayak ve yorgan ile ilgili bir durumu değil, kişinin kendi imkânına göre davranması gerektiğini söyleyen bir cümledir.^[91] Mücerred (soyut)in yerine müşahhas (somut) ın konulması demek olan temsilî istiareye “mesel” de denir.

Temsilî istiareler yaygınlık kazanırsa mesel adını alır. “Ayağını yorganına göre uzat.” cümlesi artık ayak ve yorgan ile ilgili bir durumu değil, kişinin kendi imkânına göre davranması gerektiğini söyleyen bir cümledir.

[85] Saraç, s.119-120.

[86] Durmuş-Pala, agm, ss.316-317.

[87] YA,s.97.

[88] Cem Dilçin, *Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1992, s.414.

[89] Akdemir, age.,s 179.

[90] İlhan Genç, *Edebiyat Bilimi*, İzmir 2008, ss.113-114.

[91] Saraç, age., s.121.

Bediüzzaman'a
göre mecaz,
belagatın
şartlarına uygun
olmalı. Mecazı
hakikat, hakikati
mecaz göstermeyi
cehalet örneği
olarak görür.

Zülâl-i mana: Anlamın berraklığı^[92], anlam şerbeti^[93], mananın berraklığı, tatlılığı.^[94], mânânın saf, berrak suyu.^[95]

Zülâl-i mana, terkibinden selis kelâm manasının anlamak mümkündür: “Eğer iştihanın açılmasıyla üslûb denilen hakikatın şişesindeki zülâl-i mana nasıl kendine muvafık ve nasıl imtizac etmesini seyretmek ve o zülali içmeye iştihan var ise...”^[96]

Mecaz: “beyan tabirlerindendir... Kelime vaz’olunduğu mânâda kullanılırsa hakikat olur. Bir münasebetle asıl mânâsından başka bir mânâyâ nakl edilirse ve kendi mânâsında kullanılmasına “karîne-i mânâia” bulunursa mecaz olur... Nakildeki münasebete “alâka” denilir... Mecaz “aklı” ve “lügavî” olmak üzere iki kısımdır.”^[97], “Bir sözün sözlük anlamı dışında, başka anlamda kullanılmasıdır.”^[98], “bir alakadan dolayı hakiki manasının dışında kullanılan ve aslı manasının kast edilmesine karine-i mania (engel delil) bulunan kelimedir... kelimenin mecaz olabilmesi için şu şartları taşıması gerekli... 1. Kelimeyi hakikî manasının dışına çıkaracak bir alâka olmasıdır. 2. Bu alâka, benzerlik veya bunun dışında, hakikî mana ile mecazî mana arasındaki bir münasebet olabilir. 3. Hakikî mananın kast edilmediğine dair, lafzî halî bir karine bulunmalıdır”^[99], “(sözün) bir ilgi dolayısıyla konulduğu anlamın dışında kullanılması.”^[100], “Mecaz ise gerçek anlamda kullanılması uygun olmayıp faklı br anlamda kullanılan sözdür.”^[101] Mecazla hakikat bir delâlet kategorisi olup lafzî delâletin kapsamına dahildir. Bir mecazda beş şart vardır: mecaz olarak kullanılan kelime, gerçek anlam, mecazî anlam, alâka ve mani’ karine... Mecazın gerçekleşebilmesi için hakiki anlamdan mecazî anlama nakil ve ikisi arasında bir alâka şarttır. Eğer söz konusu alaka benzerlik olursa mecaza istiare, benzerlikten başka bir alâka ise mecaz-ı mürsel olur. Birden çok anlamı olan müşterek kelimeler mecaz sayılmaz. Karine, ipucu demektir. Meselenin anlaşılmasını sağlar. Eğer ifade içinde yer alan karine kelimenin gerçek anlamda kullanılmasına engelse buna karine-i şafziye denir. Kelimenin karine ile anlaşılmanası mecazdır. Bir kullanımda aklın imkânsız bir isnat varsa bu isnat mecazdır. Mecaz, hakikatin fer’idir.^[102]

Bediüzzaman’a göre mecaz, belagatın şartlarına uygun olmalı. Mecazı hakikat, hakikati mecaz göstermeyi cehalet örneği olarak görür. İfrat da tefrit de zararlıdır. Kur’ân ayetlerinin manalarını hep zahire göre yorumlayan

[92] Ze, s.79.

[93] Ten., s.79.

[94] YA, s. 97.

[95] Sö, s.104.

[96] *Muhakemat*, s. 97.

[97] Tahir-ül Mevlevî, agl. s.96.

[98] Genç, age., s.416.

[99] Akdemir, age., ss. 229-230.

[100] Saraç, age., s.103.

[101] Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniyye*, haz. Mehmet Gümüşkılıç, İstanbul 2016, s.63.

[102] İsmail Durmuş, “Mecaz”, DİA, C.28, ss.217-219.

ifrat ehli, Zahiriyyun mezhebinin doğmasına sebep oldukları gibi, her şeyi mecaz olarak yorumlayanlar da batınıliğe sebep olmuşlardır.^[103]

Kelâm-ı belîğ: Belagatli söz^[104], belagatli söz, sanatlı ve güzel söz.”^[105], belâgatli söz; açık ve kusursuz ifade.^[106]

Belagat kurallarına uygun olarak yerinde ve makamında söylenen açık ve anlaşılır söz. “Etkili, güzel ve yerinde söylenmiş söz.

Her şîr-i belîği hikmet-âlûd

Bir nüktesidir kitâb-ı Hakk'ın (Recaizade M. Ekrem)^[107]

Nursî'nin tanımını son derece şairanedir: “Kelâm-ı belîğ, ilim denilen çömlerle pişirilen ve hikmet denilen büyük küplerde duran ve fehm denilen süzgeç ile süzülen âb-ı hayat gibi bir manayı, zürefa denilen sâkiler döndürüp efkâr içer; esrarda temeşşi etmekle hissiyatı ihtizaza getiren kelâmdır.”^[108], “akıl ve vicdanın beraber istifade ettiği kelâmdır.” (İşaratu'l-İcâz, s.392, dijital).

Kelâmın kuyudatı ve keyfiyatı: Kelâmın küllünü meydana getiren harf, kelime gibi parçalarıyla, bunların sarf ve nahiv yönünden hususiyetleri. Meselâ: Müzekkerlik-müenneslik, mârifelik-nekrelik, mübtedâ-haber, sıfat-mevsuf gibi.^[109] “**Kuyûdât:** Kayıtlar, manayı sınırlandıranlar”^[110], bir sözün bütününe meydana getiren harf, kelime gibi parçalarıyla bunların sarf ve nahiv (dilbilgisi) yönünden özellikleri; meselâ, erkeklik-dişilik, belirlilik-belirsizlik, isim-sıfat gibi.^[111]

Kelâmın gücü, üslû bakımından sağlamlığı öğelerinin birbirini tamamlayacak, bütünleyecek ve destekleyecek şekilde bağlanması ve dayanışması ile sağlanır. Kelime ve cümle kuralları, kullanılacak isim ve sıfatlar, cinsiyet vd. hususların aynı amacı gerçekleştirecek bir kompozisyon, bir bütünlük içinde olmaları ile mümkündür^[112]

Müstetbeât: Söze, kelâma tabi olan mânalar. Sözdeki telvihler, telmihler gibi.^[113], söze tabi olan manalar, çağrışımlar^[114], söze tabi olan manalar,

[103] *Mubakemat*, s. 39.

[104] Ze.s.79.

[105] YA, s.97.

[106] Sö.s.104.

[107] Ayverdi, agl. C 1, s.331.

[108] *Mubakemat*, s. 98.

[109] LH.s.11.

[110] Ze, s.83.

[111] Sö.s. 105.

[112] *Mubakemat*, s. 99.

[113] LH. S.16.

[114] ZE., s.81.

*Kelâmın gücü,
üslû bakımından
sağlamlığı
öğelerinin
birbirini
tamamlayacak,
bütünleyecek
ve destekleyecek
şekilde bağlanması
ve dayanışması ile
sağlanır.*

Kelâmın zenginliğinin amacı, çağrışımları, telmih ve göndermeler ile asıl amacı göstermek ve manaya hizmet etmektedir.

söze bağlı olan yan anlamlar,^[115] çağrışımlar; söze tabi olan mânâlar; telmih ve telmih yoluyla işaret edilen mânâlar gibi.^[116]

Kelâmın zenginliğinin amacı, çağrışımları, telmih ve göndermeler ile asıl amacı göstermek ve manaya hizmet etmektir. Telmih ve gönderme insanın hayal gücünü harekete geçirerek canlandırır. Kalbin derinliklerinde saklı bulunan Allah'ın sanat eserlerine karşı beğenme, övgü ve takdiri heyecana getirmektir. Said Nursî, telmih ve işaret yoluyla etrafını keyifle seyretmek için süsleme araçları olarak tanımlar. Amaçlanan manaya giderken yolu süslemek, zevkle seyredilir hale getirmek içindir, der. Bu da sanatların kelâmda amaç değil, birer araç olduğu anlamına gelir. Teşbih ve işaret amaç değildir.^[117]

Sermeşk: Örnek, nümune^[118], talebenin öğrenmesi için yazılan örnek yazı,^[119] alıştırma için hazırlanmış yazı örneği.^[120]

Bediüzzaman, eski büyük müfessirlerin ayetlerin sırlarını içlerindeki gizli manaları açıkladıklarını ve örnek alınabilecek metinler ortaya koyduklarını, kendilerine ihtiyaç bırakmadıklarını, ibret dersi vermek için örnek bıraktıklarını söyler. Yapılması gereken bu örneklerden hareketle ayetlerin intizam, uyum güzelliğini göstermektedir.^{[121],[122]}

Telmih: Belagâtin bedi' dalına ait bir terimdir. "İbarede bahsi geçmeyen bir kıssaya, fıkraya, atasözüne veya meşhur bir şiire işaret etmek suretiyle temas etmek."^[123] Açıkça söylenmeyip üstü kapalı şekilde ve imalı olarak ifade etme,^[124] bir ibarede geçmeyen bir kıssaya, fıkraya, atasözüne veya meşhur bir şiire, bir söze işaret etme.^[125] "Söz arasında meşhur bir vak'a, yahut mârûf bir fıkraya ve yâhud mûtâd bir usule işaret etmektir."^[126]

"Söz arasında, herkesçe bilinen geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye, bir inanca ya da yaygın bir atasözüne işaret etmek, onu anımsatmaktır. Telmih edilen şey uzun uzadıya açıklanmaz, bir iki sözcükle anımsatılır.

*Hayret ilen barmağın dişler kim itse istimâ'
Barmağından verdiği şiddet günü ensâr'a su (Fuzûlî)*

Bu beyitte, Tebük gazasında, su bulunmadığı bir sırada "Hz. Muhammed'in parmağından su akıtması" mucizesine telmih vardır."^[127]

[115] YA, s. 101.

[116] Sö.s.107.

[117] *Muhakemat*, s.101.

[118] Ze, s.81.

[119] YA, s. 101.

[120] Sö.s.107.

[121] *Muhakemat*, s.81.

[122] *Muhakemat*, s.100.

[123] LH, s.21

[124] YA, s.101.

[125] Sö.s.107.

[126] Tahir-ül Mevlevî, agl., s. 159.

[127] Dilçin, age, s.461,462.

“Bir söz içerisinde kıssaya, efsaneye, tarihî bir hadiseye veya âyete, hadise meşhur bir darb-ı mesele, bir inanışa işaret etmektir. . .

*Biliriz Rabbini yâd ettiği an İbrâhim
Nârı Nemrûdun, o hâliyle, gülistan oldu* (Faruk N. Çamlıbel)

Şair, İbrahim Aleyhisselam kıssasına ve onun ateşe atıldığında ateşin onu yakmadığını haber veren âyete işaret etmektedir.. (Enbiya, 21/68-69)^[128]

“Söylemi temsil yoluyla, anlamca güçlendirmek ve zenginleştirmek üzere bilinen bir olaya, tarihî bir şahsiyete, kıssaya, nükteye, ilmî bir konuya gönderme yapma ve işaret etme sanatıdır.

*Bu kitaplar Fatih'tir, Selim'dir, Süleyman'dır
Şu mihrâb Sinanüddin, şu minare Sinan'dır
Haydi artık uyuyan destanını uyandır* (Arif N, Asya)^[129]

“Öyle de müstetbeatının telmihatıyla ve esalîbin işaretatıyla garazın levazım ve tevabiini göstermek ve ihtizaza getirmektir. Zira telmih ve işaret ise, sâkin olan hayalâtı ihtizaza ve sâkit olan cevanibini söylettirmekle kalblerin en uzak köşelerindeki istihsanı ve alkışlamayı tehyic etmeye büyük bir esastır. Evet telmih ve işaret ise yolun etrafını temaşa ile tenezzüh etmek içindir. Kasd ve taleb ve tasarruf için değildir.”^[130]Fuzûlî'nin aşağıdaki beyti mübalağa ile birlikte telmihe güzel bir örnektir:

*Bu gamlar kim menüm vardır ba'îrün başına konsa
Çıkar kâfir cehennemden güle ehl-i azâb oynar*

(Benim başımdaki gamlar devenin başına konsa, kâfir cehennemden çıkar ehl-i azâp sevincinden oynar.

Kur'ân-ı Kerim'de Âraf Suresinin 40. Ayetinde kâfirlerin cehennemden çıkarılmalarının imkânsızlığını ifade için, “onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete girmeyeceklerdir.” Yani onlar asla cennete giremezler. Eğer Fuzûlî'nin başındaki gamlar devenin başına konsa deve kederinden o kadar küçülür, incilir ki iğne deliğinden geçer. Böylece kâfirlere cehennemden kurtulma imkânı ortaya çıkar.^[131] **

[128] Saraç, age., s. 283.

[129] Genç, age., s.126.

[130] *Mubakemat*, s.101.

[131] Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara 2011, s.220.

** Bir sonraki sayıda devam edecek.